

**การจัดการเสนาสนะในวัดเพื่อเป็นสาธารณประโยชน์
ตามแนวทางพระไตรปิฎก***
**MANAGEMENT OF TEMPLE BUILDINGS FOR PUBLIC BENEFIT
ACCORDING TO THE TRIPITAKA**

พระครูสมุห์โกศล พุทธิสโร

Phrakhrusamu Koson Phathasilo

วัดควนศรี สุราษฎร์ธานี

Wat Khuan Sri, Surat Thani

Corresponding Author E-mail: koslmakaphanthu@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มุ่งเน้นศึกษา การจัดการเสนาสนะในวัดเพื่อเป็นสาธารณประโยชน์ตามแนวทางพระไตรปิฎก จากการศึกษาจากแนวคิด หนังสือ ตำรา และจากการสังเคราะห์ วิเคราะห์จากผู้แต่ง พบว่า 1. ในสมัยพุทธกาล เสนาสนะในพุทธสถานหรือวัดวาอารามเกิดขึ้นมากมายเหล่านั้นต่างได้รับแรงศรัทธาจากประชาชนโดยเฉพาะพระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้เลื่อมใสศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา ทรงให้การคุ้มครองอุปถัมภ์แก่พระพุทธศาสนามีการสร้างวัดถวายมากมาย เช่น วัดเวฬุวัน (ป่าไผ่) ที่พระเจ้าพิมพิสารกษัตริย์แห่งเมืองมคธทรงน้อมถวายแด่พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานเพื่อใช้เป็นที่พักพิงพระภิกษุสงฆ์และประกาศพระสัทธรรมแก่ประชาชนผู้เลื่อมใสศรัทธา 2. วัดโดยทั่วไปนิยมแบ่งเขตพื้นที่ภายในออกเป็น 3 ส่วนใหญ่ ๆ คือ 1. เขตพุทธาวาส 2. เขตสังฆาวาส และ 3. เขตธรณีสงฆ์ ซึ่งในยุคปัจจุบันนี้มีอยู่ 3 เขตดังกล่าวพุทธาวาสเป็นสถานที่ที่มีพระพุทธรูปหรือสิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าเขตสังฆาวาสเกี่ยวกับที่พักของสงฆ์และที่ทำกิจที่เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์และเขตธรณีสงฆ์เกี่ยวกับศาลาการเปรียญหรือศาลาเก็บศพต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการใช้สาธารณประโยชน์ของประชาชนทั่วไปได้รับการจัดสรรที่เป็นสัดส่วนเพื่อประโยชน์แก่สังคมภายในตัวด้วย

คำสำคัญ: การจัดการเสนาสนะ; วัด; พระไตรปิฎก

Abstract

This academic article focuses on the management of temple buildings for public benefit according to the Tipitaka. Drawing on concepts, books, texts, and syntheses, the author concludes that: 1. During the Buddha's time, many temples and monasteries were established, and these buildings were greatly revered by the people, especially the king, who was a devout Buddhist. He provided protection and patronage to Buddhism, and built numerous temples, such as Wat Veluvana (Bamboo Forest), which King Bimbisara of Magadha dedicated to the monks, with the Buddha at his head, for them to practice celibacy and preach the Dharma to the faithful. 2. Temples generally divide their internal space into three main areas: 1. the Buddhavasa area, 2. the Sanghavasa area, and 3. the Sangha land area. Currently, there are three of these areas: the Buddhavasa area, which houses Buddha images or objects related to the Buddha; the Sanghavasa area, which encompasses monks' residences and activities related to monks; and the Sangha land area, which encompasses the sermon hall or mortuary hall. These areas, which are used for public benefit, are allocated proportionally for the benefit of society.

Keywords: Management of the Monastery; Temple; Tripitaka

บทนำ

การบริหารหมายถึงการทำงานให้สำเร็จโดยอาศัยผู้อื่น เมื่อว่าตามคำนิยามนี้ การบริหารในพระพุทธศาสนาเริ่มมีขึ้น เป็นรูปธรรมสองเดือน นับจากวันที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาเป็นครั้งแรกแก่ปัญจวัคคีย์ซึ่งทำให้เกิดพระสังฆรัตนะขึ้น เมื่อมีพระสังฆรัตนะเป็นสมาชิกใหม่เกิดขึ้น ในพระพุทธศาสนาอย่างนี้พระพุทธเจ้าก็ต้องบริหารคณะสงฆ์วิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ ในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ซึ่งดำรงสืบต่อมาจนถึงปัจจุบันเป็นเวลากว่า 2,500 ปีเป็นเรื่องราวให้ เราได้ศึกษา เรื่องพุทธวิธีบริหารนอกจากนี้ยังมีพุทธพจน์ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารกระจายอยู่ใน พระไตรปิฎก การศึกษาพุทธพจน์เหล่านี้ก็จะทำให้ทราบถึงพุทธวิธีบริหาร (พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2549)

วัดจะเจริญ วัดจะดี จะมีความเจริญมั่นคงจะต้องประกอบด้วย 1. มีสมภารดี คือ มีเจ้าอาวาสผู้ทรงศีลทรงธรรม มีกุศโลบายในการบริหารงานหรือจัด งานวัดและการปกครอง พระภิกษุสามเณร ลูกวัดให้อยู่ในพระธรรมวินัยได้ดี 2. มีธรรมดี คือ มีการให้การศึกษอบรมกาย อบรมศีล อบรมจิตใจ และอบรมปัญญาด้วย ทั้งภาคปริยัติและภาคปฏิบัติภาวนาธรรม ที่ให้เกิดผลเป็นปฏิเวธที่ดี 3. มีพระดี คือ มีปูชนียวัตถุ ได้แก่ พระบรมสารีริกธาตุและพระพุทธรูปปฏิมาที่น่าเลื่อมใส และ 4. มีการจัดสถานที่วัด คือ มีการจัดระเบียบแผนผังภายในวัดให้เป็นระเบียบเรียบร้อย สงบ ร่มรื่น เป็นที่สัปปายะ คือ เป็นที่เหมาะสมแก่การศึกษาและปฏิบัติธรรม กล่าวคือเป็นศูนย์รวมของสาธุชน ผู้ใฝ่เรียนรู้ และปฏิบัติพระสัทธรรมหาความสงบทางใจ และเหมาะสมแก่ผู้ต้องการประกอบการบุญกุศลเป็นอริยทรัพย์

ผู้เขียนได้ศึกษามาว่า วัดเป็นนิติบุคคลซึ่งมีการบริหารจัดการโดยการปกครองคณะสงฆ์ซึ่งมีเจ้าอาวาสเป็นผู้รับผิดชอบและดูแลสอดส่องตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ซึ่งการจัดการเสนาสนะภายในวัดเพื่อให้เกิดสาธารณประโยชน์มากที่สุดโดยเฉพาะอย่างยิ่งวัดที่เป็นเถรวาทในประเทศไทยมีการจัดสถานที่วัดให้เป็นสาธารณประโยชน์ไม่ว่าจะเป็นศาลาการเปรียญอุโบสถกุฏิที่พักอาศัยหรือสถานที่ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทำกิจกรรมพระพุทธศาสนาจำเป็นอย่างยิ่งจะต้องมีการบริหารจัดการภายในที่มีประสิทธิภาพสามารถนำหลักธรรมทางพุทธศาสนาคือหลักสัปปายะ 7 หรือหลักการทั่วไปที่เป็นทฤษฎีตะวันตกไม่ว่าจะเป็นการบริหารจัดการ 4 M มาใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด

บทความนี้ผู้เขียนมุ่งเน้นการจัดการเสนาสนะของวัดเพื่อเป็นสาธารณประโยชน์ตามแนวพระไตรปิฎกแต่อาจอ้างอิงถึงหลักการตะวันตกเข้ามาด้วยเพื่อประกอบการจัดการสาธารณะที่เป็นประโยชน์ทำให้วัดเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเป็นสถานที่ทำกิจกรรมที่เกิดประโยชน์มากที่สุดโดยเฉพาะอย่างยิ่งสาธารณะประโยชน์ที่ทำให้วัดเป็นสถานที่เป็นศูนย์กลาง ศูนย์รวมจิตใจของประชาชนทำให้ประชาชนมีความศรัทธาเลื่อมใสในพุทธศาสนาและสืบทอดพุทธศาสนาให้มีความเจริญมั่นคงต่อไปได้

ความหมายของเสนาสนะ

เสนาสนะ แปลว่า ที่นอนและที่นั่ง มาจากคำว่า (เสนะ – ที่นอน กับ อาสนะ – ที่นั่ง) เป็นคำเฉพาะที่ใช้เป็นคำวัดเท่านั้น

เสนาสนะ หมายถึง อาคาร สถานที่ซึ่งใช้เป็นที่พำนักอาศัยหรือเป็นที่ทำกิจกรรมของพระสงฆ์ได้ และหมายถึงสิ่งที่ใช้เป็นที่นั่ง ที่พึ่งที่หนุนได้ เช่น อุโบสถ วิหาร ศาลา กุฏิ ที่นอนหมอน พรม ที่ปูนอน ผ้าปูนั่ง เป็นต้น

เสนาสนะ เป็นปัจจัยที่จำเป็นอย่างหนึ่งในจำนวน 4 อย่าง สำหรับพระสงฆ์ คำว่า “เสนาสนะ” เป็นภาษาบาลี มีศัพท์วิเคราะห์ว่า เสนาสนนติ สยนณจ อาสนณจ ยตถ ยตถ ทิ เสติ วิหาเร วา อทฺมโยคาทิมหิ วา ตํ ตํ เสนํ ยตถ ยตถ อาสติ นิสิตติ ตํ ตํ อาสนํ ตํ เอกโต กตฺวา เสนาสนนติ วุจจติ แปลว่า บทว่า เสนาสนะ หมายถึงที่นอนและที่นั่ง ก็ภิกษุ นอนในที่ใด ๆ จะเป็นวิหารหรือโรงเรียนต่าง ๆ มีเพิงเป็นต้นก็ตาม ที่นั้น ๆ ชื่อว่า เสนาสนะ ภิกษุย่อมนั่ง คือ ย่อมนั่งพักอยู่ในที่ใด ๆ ที่นั้น ๆ ชื่อว่า อาสนะ รวมสองคำนั้น เข้าด้วยกัน เรียกว่า เสนาสนะ (โรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดพระธรรมกาย, 2566)

เสนาสนะมักเป็นคำที่ใช้คู่กันโดยภาพรวมคือเสนาสนะทุกอย่างที่มีมาตั้งแต่อดีต จนถึงปัจจุบันที่สามารถอำนวยความสะดวกให้พระสงฆ์ประพฤติปฏิบัติธรรมดำเนินไป สู่การบรรลุธรรมตามวัตถุประสงค์สูงสุดของพรหมจรรย์คือการดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง เรียกว่า นิพพาน ทั้งเป็นประโยชน์ต่อการบำเพ็ญกุศลของพุทธศาสนิกชนซึ่งเสนาสนะ ในงานวิจัยนี้ ตามหลักการทางพระพุทธศาสนามีความหมาย 3 นัยดังนี้

ความหมายตามคัมภีร์พระไตรปิฎก เสนาสนะจำพวกแรก หมายถึง โคนไม้ (รุกขมูล) (ม.อ. (ไทย) 14/75/78-79) หรือต้นศรีมหาโพธิ์ซึ่งปัจจุบันตั้งอยู่ในพุทธคยา ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสรู้้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ณ บริเวณนี้เป็นสถานที่ที่มีความสำคัญต่อการปฏิบัติขึ้นแห่งพระพุทธศาสนาเพราะพระพุทธศาสนาได้เกิดขึ้นท่ามกลาง กระแสที่มีการปฏิเสถลัทธิการอ่อนอ่อน บวงสรวงต่อพระเทพเจ้าใด ๆ ทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้ ทำให้พระองค์ต้องใช้ความเพียรพยายามอย่างมากในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่จิตใจ ของประชาชนในชมพูทวีปหรือชาวโลกอย่างทั่วถึงโดยตรงอาศัยพระกรุณาเปี่ยมล้นต่อ สรรพสัตว์ผู้ได้รับความทุกข์ต่าง ๆ ให้ได้รับผลานิสงส์แห่งกระแสธรรมตลอดระยะเวลา ที่ประทับอยู่ในเสนาสนะนี้ พร้อมกันนั้นทรงมุ่งการประกาศพระสัทธรรมเพื่อประโยชน์ เกื้อกูลต่อสังคม ทั้งตามหัวเมืองและชนบทต่าง ๆ ให้มีความเจริญรุ่งเรืองด้วยศีลธรรม อันถูกต้องดีงาม เป็นการปลูกทัศนคติต่อการดำรงตนใหม่ ไม่ตกอยู่ภายใต้อำนาจใด ๆ ครอบงำ มีเสรีภาพทางความคิด เกิดความมั่นคงต่อจิตวิญญาณที่ตึจนสามารถฝึกฝนพัฒนา บุคคลผู้หลงผิด ให้เกิดความรู้ความเข้าใจตามองค์ความรู้อันถูกต้องเพราะทุกชีวิตที่เกิดมา ต่างรักสุขเกลียดทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น

แม้ว่าปัจจุบันพุทธสถานที่ หรือดินแดนที่ พระองค์ทรงใช้ประกาศเผยแผ่ พระสัทธรรมนั้นจะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยก็ตาม เมื่อเทียบในปัจจุบัน คือ ป่าช้า (สุสาน) แต่หลักฐานทางประวัติศาสตร์ยังสามารถสืบค้นเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ในอดีต ได้อย่างแจ่มแจ้ง ทำให้ได้ข้อตกลงว่าเสนาสนะเหล่านั้นมีอยู่จริงซึ่งต้นศรีมหาโพธิ์นั้นนับเป็น เสนาสนะเป็นอันดับแรกในบรรดาเสนาสนะทั้งหมด

สถานที่ต่อมาคือ ถ้ำ (วิ.มหา. (ไทย) 01/520/653) เช่น ถ้ำตงคสิริ เป็นสถานที่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาหรือทรงทดลองการปฏิบัติธรรมซึ่งโยคีทั้งหลายนิยมปฏิบัติกันในยุคนั้น มีวิธีการที่มากมายซึ่งเป็นวิธีที่ลำบากแก่บุคคลทั่ว ๆ จะทำได้ก็ตาม ซึ่งถือว่าเป็นการยอมทำตนให้ถึงที่สุดทุกข์จนความจริงปรากฏแก่พระองค์ว่ามีช่องทางที่จะตรัสรู้ธรรมได้เป็นแน่ เพราะเป็นวิธีการที่ทำให้ทรงลำบากพระวรกายและพระหฤทัยอย่างยิ่งยวด จึงทรงหาวิธีการใหม่ ทรงเลือกวิธีการสายกลางหรือสายกลาง คือ มัชฌิมาปฏิปทาอันเป็นแนวทางใหม่ เรียกว่า อริยมรรคมีองค์ 8 นับเป็นวิธีสุดท้ายของการปฏิบัติธรรม คือ ไม่ยิ่งเกินไป ไม่หย่อนเกินไป ในการประพาสปรหมจรรย์ของพระองค์ใหม่ในครั้งนั้น นอกจากนี้แม้ถ้าสุภราชดา สถานที่บำเพ็ญเพียรจนได้บรรลุธรรมชั้นสูง คือ พระอรหันต์ผลของพระสาวกบุตรเถรธรรมาจารย์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าก็นับเข้าในที่นี้

ป่า เป็นที่มีความสำคัญต่อการประพาสปรหมจรรย์ของพระสงฆ์ทั้งปวง เช่น เหววัน (ป่าไผ่) (วิ.มหา. (ไทย) 01/295/493) และลัญจิวัน(สวนตาลหนุ่ม)ที่พระเจ้าพิมพิสาร กษัตริย์แห่งเมืองราชคฤห์เป็นผู้จัดถวายก็ดี ชิวกัมพวัน(ป่ามะม่วง) ที่หมอชิวโกมารภจจ แพทย์ผู้เชี่ยวชาญด้านการตรวจโรคประจำพระองค์เมืองราชคฤห์เป็นผู้จัดถวายก็ดี เสนาสนะป่าเหล่านี้มีบทบาทอย่างมากต่อการประพาสปรหมจรรย์เพราะเป็นที่มิธรรมดา ละเอียดเหมาะสำหรับนักบวชที่จะใช้ชีวิตอย่างสมณะมาพิจารณาตนหรือตรวจสอบตนตามพระวินัยอันเป็นกิจสำคัญในการดำเนินชีวิตของบรรพชิตโดยการทำสมาธิเพียรให้บรรลุเป้าหมาย ดังพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคว่า “ภิกษุทั้งหลาย นั้นโคนไม้ นั้นเรือนว่างเปล่า เธอทั้งหลายจงเพ่งพินิจ อย่าประมาท อย่าได้เป็นผู้มีความเดือดร้อนในภายหลังนี้เป็นคำพราสอนของเราแก่เธอทั้งหลาย” ปัจจุบันถ้าจะนับเอาป่าช้าหรือสุสานก็ย่อมเป็น เสนาสนะสำหรับชนผู้ใคร่ต่อการศึกษาพิจารณาตนเองได้เช่นกัน เพราะทุกชีวิตที่เกิดมา จะต้องพบกับความเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอควรไตร่ตรองให้เห็นด้วยปัญญาที่แท้จริงเรียกว่า ไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ไม่เที่ยงแท้ ทุกขัง เป็นทุกข์ทนได้ยาก และอนัตตา ไม่มีสิ่งตัวตนที่น่ายึดมั่น จนสามารถปรับทัศนคติของตนโดยการวางตนได้เหมาะสม มองเห็นคุณค่าของสรรพสิ่งอย่างครบถ้วน

เสนาสนะจำพวกที่สอง หมายถึง กฐิ (วิ.มหา. (ไทย) 01/348/383) หรือพระคันธกุฎิ เสนาสนะที่ประทับของพระผู้มีพระภาคเจ้า ใช้สำหรับทรงพักอาศัยในบางโอกาสเท่านั้น จะเห็นได้ว่า เมื่อจำนวนของพระภิกษุสงฆ์มีเพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง ประกอบกับเสนาสนะที่มีอยู่ตามธรรมชาตินั้นก็ไม่เพียงพอพวกเขาชาวบ้านเห็นว่า พระสงฆ์เดือดร้อนเรื่องที่อยู่อาศัย ต้องตามทีต่าง ๆ จึงได้ขอร้องให้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุญาตเสนาสนะเพิ่มเติม ทั้งส่วนกิจกรรมของพระสงฆ์ก็มีอยู่อย่างต่อเนื่องพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเล็งเห็นความจำเป็นในการใช้สอยเสนาสนะจึงทรงหาแนวทางที่เหมาะสมเรียบง่าย ทรงปรารถนาเห็นสิ่งก่อสร้าง

ซึ่งจะเป็นการทดแทนเสนาสนะที่เป็นธรรมชาติดูแลแล้วอีกแนวทางหนึ่ง จึงเป็นอันว่า ทรงอนุญาตให้สร้างให้มีขนาดพอเหมาะกับบุคคลมัยหรือความจำเป็นเท่านั้น ซึ่งจะต้องมีลักษณะเป็นไปตามพระธรรมวินัยที่กำหนดแต่คงรูปแบบง่าย ประหยัด มีประโยชน์มาก คือ วัสดุในพื้นที่มาก่อสร้าง เสนาสนะเช่นนี้มีประโยชน์ต่อการใช้สอยในกิจกรรมของพระภิกษุสงฆ์อย่างเฉพาะตนเท่านั้น ลดปัญหาการพลุกพล่านด้วยหมู่คณะแม้การใช้สอยพระสงฆ์ต้องมีสติใช้สอยเสนาสนะเหล่านั้นอย่างพิจารณาทุกครั้ง ทั้งก่อนใช้ ขณะใช้และหลังใช้ จุดสำคัญเพื่อป้องกันมิให้พระสงฆ์เป็นผู้ก่อกิเลสตัณหาเข้าไปยึดติดที่อยู่เหล่านั้น เช่น นั้นเสนาสนะของฉัน นั้นอุบาสกอุบาสิกาของฉัน เป็นต้น

ศาลา หมายถึง ที่พักอาศัยชั่วคราวในอดีตและมีการปรับปรุงให้เป็นที่ศึกษา พระปริยัติธรรมของเหล่าภุมมุตผู้เข้ามาอุปสมบทเป็นพระภิกษุสามเณรเพื่อฝึกฝนพัฒนาความรู้ทางคัมภีร์หรือพระปริยัติธรรม ซึ่งมีการจัดหลักสูตรการเรียนการสอน แบ่งเป็นแผนกธรรมและแผนกบาลี รวมเรียกว่า คัมภีร์ของพระสงฆ์ที่ทำงานด้านวิชาการทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเฉพาะแผนกธรรมเปิดสอนนักธรรมตรี-โท-เอก พร้อมกันนั้น คณะสงฆ์ต้องการให้คฤหัสถ์ฝ่ายครู-อาจารย์ นักเรียน นักศึกษาได้รับการศึกษาหลักสูตรนี้เช่นกันเรียกว่า ธรรมศึกษา เพราะในสมัยก่อนวัดมีพระสงฆ์ผู้เชี่ยวชาญในการปกครอง มีความรู้ทั้งทางธรรมทางโลกสามารถเป็นผู้จัดการศึกษาให้แก่ประชาชนในท้องถิ่นและจัดการการเรียนการสอนขึ้นภายในวัด เช่น งานหัตถกรรม มีการเย็บ ปัก ถัก ร้อย จัก สาน เป็นต้น นอกจากนี้ปัจจุบันศาลายังเป็นที่บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ของชุมชนอีกด้วย เช่น เป็นที่ประชุมหรือนัดหมายของชุมชนหรือใช้เป็นที่ทำกิจอย่างอื่นร่วมกับหน่วยงานของราชการ เรียกว่าเป็นการใช้ประโยชน์ร่วมกันระหว่างวัดกับชาวบ้านเพื่อพัฒนาท้องถิ่นของตนให้ดีขึ้น (วิ.มหา.อ. (ไทย) 03/496)

ธรรมสภา หมายถึง เสนาสนะที่ประชุมทางวิชาการทางพระพุทธศาสนาหรือการทำกิจกรรมที่จัดขึ้นในโอกาสต่าง ๆ และการแสดงพระธรรมเทศนาแก้ปัญหาของประชาชนในถิ่นนั้น ๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจธรรมชาติของสังคม ระบบการปกครอง ศาสนา และวัฒนธรรมเป็นการสร้างความสัมพันธ์อันดีให้ถูกต้องระหว่างชาววัดกับชาวบ้านให้มีความมั่นคง จนสามารถอยู่ชีวิตที่เป็นจริงเกื้อกูลกันและกัน (ที.ม.อ. (ไทย) 01/253/204) ส่วนปราสาท หมายถึง เรือนยอด เช่น โลหะปราสาท อันเช่นกับเสนาสนะ ที่นางวิสาขา มหาอุบาสิกาขายเครื่องประดับช้อมหาลดาธาณ เป็นเงิน 9 โกลิ สร้างวัดถวายเป็นดี จัดเป็นเสนาสนะที่เป็นที่ปลูกสร้างทั้งนั้น (วิ.จุ. (ไทย) 07/290/84) เมื่อพิจารณาตามลักษณะของเสนาสนะทั้งหมดนั้น ทำให้ทราบเหตุผลความต้องการและวิวัฒนาการของเสนาสนะมาตามลำดับคือเสนาสนะในเบื้องต้นมีลักษณะเป็นสิ่งมีอยู่ตามธรรมชาติไม่มีความใหญ่โตอะไรมากนัก สามารถแสวงหาได้ง่าย เช่น โคนไม้หรือต้นศรีมหาโพธิ์ พระผู้มีพระภาคเจ้า

ทรงใช้เป็นที่ปฏิบัติธรรมโดยไม่ต้องไปคำนึงถึงสิ่งอำนวยความสะดวกอย่างอื่นใดเลย เพราะเป็นเสนาสนะเช่นนี้มีอยู่แล้วในป่าหาได้ง่าย สงบ สงัด ไม่พลุกพล่านด้วยผู้คนรบกวน แม้ถ้าก็เช่นกันก็สามารถนำมาใช้เป็นเสนาสนะสำหรับเจริญจิตภาวนา เพราะเกิดมีอยู่แล้ว ตามภูเขา ไม่ต้องลำบากด้วยการแสวงหาวัสดุใด ๆ มาก่อสร้างเลย นอกจากใช้ประโยชน์ ในการเป็นที่อยู่อาศัยแล้ว สามารถใช้ประโยชน์อย่างอื่นได้ด้วย กล่าวคือ เป็นสถานที่ ประชุมทำสังคายนารวบรวมพระธรรมวินัยไว้เป็นหมวดหมู่ได้ เช่น ในคราวที่พระมหากัสสปะ เถระเป็นประธานฝ่ายสงฆ์และพระเจ้าอชาตศัตรูเป็นประธานฝ่ายฆราวาส ใช้ถ้ำสัตตบรรณคูหา (วิ.จ.อ. (ไทย) 01/07/381) แขวงกรุงราชคฤห์ นัดประชุมพระอรหันต์ 500 รูป เป็นสถานที่ ทำปฐมสังคายนาเพื่อรวบรวมพระธรรมวินัยให้สำเร็จมาแล้วเป็นต้น

สรุปได้ว่า ในสมัยพุทธกาล เสนาสนะในพุทธสถานหรือวัดวาอารามเกิดขึ้นมากมาย เหล่านั้นต่างได้รับแรงศรัทธาจากประชาชนโดยเฉพาะพระเจ้าแผ่นดินหรือพระมหากษัตริย์ เป็นผู้เลื่อมใสศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา ทรงให้การคุ้มครองอุปถัมภ์แก่พระพุทธศาสนา มีการสร้างวัดถวายมากมาย เช่น วัดเวฬุวัน (ป่าไผ่) ที่พระเจ้าพิมพิสารกษัตริย์แห่งเมือง มคธทรงน้อมถวายแด่พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานเพื่อใช้เป็นที่พักพิง พุทธจริยและประกาศพระสัทธรรมแก่ประชาชนผู้เลื่อมใสศรัทธา วัดเชตวันมหาวิหาร ที่เศรษฐีอนาถปิณฑิกะในเมืองสาวัตถีร่วมกับเจ้าชายเชตมิจิตศรัทธาสถาถวาย แด่พระพุทธเจ้า เป็นต้น ก็เป็นเสนาสนะขยายเพิ่มเพื่อกิจกรรมของพระพุทธศาสนาทั้งนั้น เพราะเสนาสนะส่วนใหญ่มีลักษณะของพื้นที่เป็นบริเวณป่าขนาดใหญ่ เงียบสงัด จากเสียงรบกวน การเข้าไปอยู่อาศัยของพระสงฆ์ในครั้งพุทธกาลมักเน้นการรักษาป่า ตามธรรมชาติไว้เป็นหลักโดยไม่มีการทำลายสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ให้ได้รับความเสื่อมโทรม แต่อย่างใด ซึ่งการจัดการเสนาสนะที่เหมาะสมนั้นสามารถทำให้ผู้ที่อยู่ในวัดสามารถ ประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาและยังเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมอีกด้วย

ความหมายตามคัมภีร์อรรถกถา

เสนาสนะที่พระอรรถกถาจารย์ผู้แต่งคัมภีร์เพื่ออธิบายพุทธพจน์ให้เกิดความเข้าใจ ชัดเจนตรงกันและง่ายแก่ผู้สนใจการศึกษาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา จำแนก เสนาสนะเป็น 5 ประเภท ดังนี้ (โรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดพระธรรมกาย, 2562)

1. วิหาร (วิหาร) ได้แก่ ที่อยู่อันพ้นจากเรือนมุงแถบเดียว
2. เรือนมุงแถบเดียว (อชตโยค) ได้แก่ เรือนที่ไค้ดั่งปีกครุฑ หรือเรียกว่า เฝิง
3. เรือนชั้น (ปราสาท) ได้แก่ ปราสาทยาว
4. เรือนโถ้น (หมมีย) ได้แก่ ปราสาทแต่มียอดตั้งอยู่บนพื้นอากาศ
5. ถ้ำ (คฺหา) ได้แก่ ถ้ำอิฐ ถ้ำศิลา ถ้ำไม้ ถ้ำดิน

เสนาสนะทั้ง 5 ประเภทนี้ มีความพิเศษออกไปจากพวกข้างต้น คือ เน้นการใช้สอยและความจำเป็นในเสนาสนะของหมู่คณะที่เพิ่มมากขึ้นกว่าเดิม กล่าวคือ วิหาร เรือนมุง แถบเดี่ยว เรือนชั้น และเรือนโถง ซึ่งขนาดใหญ่ขึ้นกว่าพวกแรก โดยสามารถใช้บรรจุจำนวนผู้คนที่เข้ามาอาศัยได้มากขึ้น เป็นเสนาสนะที่คนทั่วไปใช้ประโยชน์ร่วมกันได้เป็นอย่างดีแต่จะต้องใช้แรงงานคนสร้างมาก เป็นการร่วมกันสร้างด้วยความศรัทธาของประชาชนอีกด้วยจึงจะสำเร็จลุล่วงไปได้ ส่วนถ้าก็มีขนาดใหญ่สามารถใช้ประโยชน์ที่มีเสียง เช่น ถ้ำอชันตะ มีลักษณะการสร้างโดยสกัดหินตามหน้าผา เป็นเสาค้ำผนัง เพดาน สถูปหรือพระพุทธรูปใช้เป็นที่พักและจำพรรษาของพระสงฆ์ได้อีกด้วย (ปัญญา เทพสิงห์, 2548)

สรุปได้ว่า แม้ในสมัยหลังพุทธกาลมีการสร้างถ้ำขึ้นในรัชกาลของพระมหากษัตริย์ที่เป็นพุทธมามกะ เช่น พระเจ้าอชาตศัตรูทรงอนุญาตให้พระภิกษุสงฆ์ จำนวน 500 รูป ใช้ถ้ำสัตตบรรณคฤหาเพื่อทำปฐมสังคายนาในพระพุทธศาสนาขึ้นเป็นครั้งแรก เนื่องด้วยความจำเป็นเนื่องจากพระภิกษุสงฆ์ผู้เข้าร่วมทำสังฆกรรมมีมากเกินกว่าเสนาสนะขนาดอื่นจะรองรับได้ ทั้งนี้เพื่อสนองให้กิจกรรมของคณะสงฆ์มีความเจริญก้าวหน้าต่อไป อีกทั้งเพื่อความมุ่งหมายในการศึกษา เผยแผ่พระสัทธรรมให้กว้างขวางมากและป้องกันเหตุเสื่อมเสียหรือภัยในอนาคตอีกด้วย

ความหมายตามแนวคิดนักปราชญ์ปัจจุบัน

เสนาสนะที่นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาในปัจจุบันได้ให้ความหมายเอาไว้ 2 นัย คือความหมายที่ 1 หมายถึง รูปธรรมหรือตัวเสนาสนะ ความหมายที่ 2 หมายถึง นามธรรมหรือคุณลักษณะพิเศษที่แฝงอยู่ในเสนาสนะ ดังจะได้อธิบายจากแนวคิดนักปราชญ์ทั้ง 3 ท่านมาเทียบเคียง ดังนี้

1. พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) วัดสวนโมกขพลาราม จังหวัดสุราษฎร์ธานี กล่าวถึงเสนาสนะตามแนวทางการปฏิบัติสมณธรรมว่า มี 4 อย่าง คือ อย่างที่ 1 พุดภาษาคนธรรมดา คำตอบก็คือ ที่อยู่ หมู่ที่ 6 ตำบลเสม็ด อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี อย่างที่ 2 พุดโดยภาษาที่ตึกว่านั่น จริงกว่านั่น คือ ภาษาจิตอธิบายว่า จิตที่เห็นสวนโมกข์นั่นแหละมีสวนโมกข์ อย่างที่ 3 พุดภาษาธรรมะชั้นธรรมดา ๆ อธิบายว่า “โมกข์” แปลว่าเกลี้ยง คือ จิตเกลี้ยงจากกิเลส ฉะนั้น จิตเกลี้ยงจากกิเลส อยู่ที่ไหน ตรงนั้นแหละเป็นสวนโมกข์หรือเป็นที่โมกข์เกลี้ยง และอย่างที่ 4 พุดเป็นภาษาธรรมะชั้นละเอียด อธิบายว่าสวนโมกข์อยู่ในจิตที่เกลี้ยงคือ ภาวะของจิตที่เกลี้ยงจากสิ่งหุ้มห่อ ประดุจ ยึดถือภาวะนั้น (ภาวะที่ไม่มีสิ่งหุ้มห่อ ประดุจ ยึดถือ) อยู่ในจิตหรืออยู่ที่จิต จึงว่า สวนโมกข์เข้าไปอยู่ที่จิต (รัฐจวน อินทรกำแหง, 2531)

ท่านพุทธทาส ได้อธิบายว่า ความหมายเสนาสนะในอย่างนี้ 1 นั้น เป็นการบอกถึงสถานที่ตั้งเสนาสนะโดยตรงหรือภาษาคนที่พูดกันโดยทั่ว ๆ ไปที่ใช้สื่อสารกันอยู่ซึ่งเข้าใจง่าย หมายถึง หมู่ที่ 6 ตำบลเลม็ด อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี อย่างที่ 2-3 เป็นการบอกถึงองค์ประกอบว่ามีหลักการของเหตุปัจจัยอย่างไร จึงทำให้เสนาสนะมีความหมายมากกว่าตัวเสนาสนะบุคคลได้ฝึกฝนตนโดยเน้นไปที่สภาพจิตเพราะจิตที่เกลี้ยง (หมด) จากกิเลสเครื่องมัวหมองนั้นไม่จำเป็นต้องอาศัยสถานที่แต่อย่างใดเลย เพียงอาศัยการฝึกฝนตนอย่างถูกต้องเท่านั้นปฏิบัติได้เท่าไรก็สามารถหาความสุขได้เท่านั้น อย่างที่ 4 เป็นการเชิญชวนว่าใคร ๆ ก็ตามที่สามารถอบรมฝึกฝนจิตของตนให้เกลี้ยงจากกิเลสได้ เพียงเท่านี้จิตของผู้นั้นก็เป็นสวนโมกข์หรืออยู่ในสวนโมกข์ได้อย่างปลอดภัย โดยไม่ต้องคอยใ้แต่อ่านาจกิเลสของตน จึงไม่ต้องดิ้นรนหาสวนโมกข์อีกต่อไป เพราะสวนโมกข์มีอยู่แล้วที่ตัวเราทั้งหลายนี้เป็นวิธีที่ง่ายกว่าวิธีไหน ๆ ทั้งหมด แต่ก็น้อยคนจะทำได้ซึ่งท่านแนะนำว่ามันเป็นวิธีที่ถูกต้องที่สุดที่มนุษย์ควรใส่ใจให้มาก

2. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2559) วัตถุนิยมเวทกวัน จังหวัดนครปฐม (ปัจจุบันดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์) กล่าวถึงเสนาสนะตามแนวทางการปฏิบัติธรรม คือเสนาสนะ ในทางพระพุทธศาสนามีความหมายว่า ที่อยู่อาศัย เช่น กุฏิ วิหาร และเครื่องใช้เกี่ยวกับสถานที่ เช่น โต๊ะ เก้าอี้ แม้โคนไม้ เมื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัยก็เรียก เสนาสนะ เหมือนกัน

3. พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) (2548) (ปัจจุบันดำรงสมณศักดิ์ที่ พระพรหมวชิรปัญญาจารย์) วัดราชโอรสาราม กรุงเทพมหานคร ได้ให้ความหมายของเสนาสนะว่า เสนาสนะ หมายถึงอาคาร สถานที่ซึ่งใช้เป็นที่พำนักอาศัยหรือเป็นสถานที่ทำกิจกรรมของพระสงฆ์ได้และหมายถึงสิ่งที่ใช้เป็นที่นั่ง ที่พิง ที่หนุนได้ เช่น อุโบสถ วิหาร ศาลา กุฏิ ที่นอน หมอน พรม ที่ปูนอน ผ้าปูนั่ง เป็นต้น

นักปราชญ์ทั้งสองท่านหลังนี้ ให้ความหมายเสนาสนะที่เป็นสิ่งของสามารถสัมผัสได้ซึ่งสามารถมองเห็นได้ด้วยมังสะจักษุหรือตาเนื้อของมนุษย์ โดยอธิบายว่าทุกสิ่งที่สามารถเข้าไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ในชีวิตของนักบวชอย่างถูกต้องตามพระธรรมวินัยนั้น ถือว่าเป็นเสนาสนะได้ทั้งนั้น นับตั้งแต่กุฏิ อุโบสถ วิหาร ศาลา เตียง เก้าอี้ หมอน เป็นต้น ส่วนการจัดทำกิจกรรมต่าง ๆ ขึ้นในเสนาสนะเหล่านี้ต้องดำเนินอยู่ภายใต้พระวินัยเท่านั้น โดยไม่เป็นการทำล่วงละเมิดหรือทำลายสิกขาบทใด ๆ ให้เสื่อมเสียไปแต่ประการใด เพราะเป็นการศึกษาในด้านการพัฒนาชีวิตให้ถูกต้องและสูงขึ้นตามวิถีทางพระพุทธศาสนา

สรุปได้ว่า แม้สถานศึกษาวิชาการทางพระพุทธศาสนาในระดับอุดมศึกษาหรือมหาวิทยาลัยของพระสงฆ์ที่มีอยู่ในปัจจุบัน กล่าวคือ มหาวิทยาลัยของพระคณะสงฆ์ไทย ทั้ง 2 แห่ง ได้แก่ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยมหามกุฏ

ราชวิทยาลัย ก็จัดอยู่ในเสนาสนะชนิดนี้ได้เหมือนกัน ซึ่งสามารถให้บริการการศึกษาในระดับอุดมศึกษาแก่พระภิกษุสามเณรตลอดถึงประชาชนทั่วไป ดังปณิธานที่ว่า “ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก” ซึ่งเป็นการศึกษาพุทธศาสตร์อย่างนี้ ทำให้ชาวพุทธเกิดการเรียนรู้ปฏิบัติได้ถูกทาง ทำให้มีจิตตินของการจัดการศึกษาว่าจะต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ด้วย 3 ส่วน ประกอบด้วย ปริยัติธรรม คือ การเล่าเรียนวิชาต่าง ๆ ในตำรา ปฏิบัติธรรม คือ การปฏิบัติฝึกฝนตน พัฒนาตัวบุคคลให้มีจิตใจสูงเหนือสัตวชาติญาณของสัตว์โลกทั่ว ๆ ไป อยู่เสมอ และ ปฏิเวธธรรม คือ เกิดผลจากการปฏิบัติเพื่อดับความอยากของมนุษย์ได้ครบถ้วน โดยมีการพัฒนาองค์กร และศาสตร์ต่าง ๆ ทั้งงานวิจัย ตำรา แบบเรียน งานวิจัย อีกมากมาย กล่าวคือ เกิดเสนาสนะสำหรับศึกษาพุทธศาสตร์ระดับสูงของพุทธศาสนา

รูปแบบการวางผังบริเวณและพื้นที่ภายในวัด

สำหรับการวางผังบริเวณวัดในประเทศไทยนั้น วัดโดยทั่วไปนิยมแบ่งเขตพื้นที่ภายในออกเป็น 3 ส่วนใหญ่ ๆ คือ 1. เขตพุทธาวาส 2. เขตสังฆาวาส และ 3. เขตธรณีสงฆ์

1. เขตพุทธาวาส เป็นพื้นที่สำหรับใช้ประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นเสมือนสัญลักษณ์หรือสถานที่ประทับขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะคำว่า “พุทธาวาส” มีความหมายว่าเป็นสถานที่ประทับของพระพุทธเจ้า ในเขตพุทธาวาสมักประกอบด้วย สถาปัตยกรรมสำคัญ ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธองค์และพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา

2. เขตสังฆาวาส เป็นบริเวณพื้นที่ส่วนหนึ่งของวัดที่กำหนดไว้ให้เป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์

3. เขตธรณีสงฆ์และสาธารณสงเคราะห์ หมายถึง เขตพื้นที่ในพระอารามที่วัดกำหนดพื้นที่บางส่วนที่เหลือจากการจัดแบ่งเขตสำคัญ คือ เขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาส ให้เป็นเขตพื้นที่สำหรับเอื้อประโยชน์ใช้สอยในเชิงสาธารณประโยชน์ในลักษณะต่าง ๆ ของวัด เช่น ธรรมศาลา อาคารหรือโรงเทศนาธรรม เป็นต้น

สรุปได้ว่า เขตธรณีสงฆ์ดังกล่าว ใช้เป็นพื้นที่เปิดโล่งเพื่อสร้างความร่มรื่นให้วัด หรือใช้เป็นสถานที่ก่อสร้างอาคารอื่น ๆ เช่น สร้างเมรุสำหรับฌาปนกิจศพชุมชน ศูนย์เรียนรู้ชุมชนหรือการตั้งโรงเรียนเพื่อการศึกษาแก่สังคม โดยเป็นพื้นที่ให้คฤหัสถ์เข้ามาเรียนรู้ พักผ่อน เป็นต้น การแบ่งพื้นที่วัดออกเป็น 3 ส่วนนี้ ในเชิงการออกแบบทางสถาปัตยกรรมมีความหมายส่วนหนึ่ง คือ เขตพุทธาวาส ใช้เป็นพื้นที่กึ่งสาธารณะ (Semi-Public Zone) ส่วนที่สอง คือ เขตสังฆาวาส ใช้เป็นพื้นที่ส่วนตัว (Private Zone) เฉพาะของพระสงฆ์ส่วนที่สาม คือ เขตธรณีสงฆ์ เป็นเสมือนเขตพื้นที่สาธารณะ (Public Zone) สำหรับประชาชนทั่วไป การวางผังบริเวณภายในวัดดังกล่าวมีความจำเป็นต่อ

การพัฒนาวัด การบูรณปฏิสังขรณ์ และการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในวัดให้มีความเหมาะสมกับคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา สถาปัตยกรรม ภูมิปัญญาและวิถีวัฒนธรรมของสังคมไทย

หลักการออกแบบผังบริเวณและการปรับปรุงภูมิทัศน์ตามหลักภูมิสถาปัตยกรรม

1. การจัดทำผังแม่บท เป็นการกำหนดพื้นที่ใช้สอยให้เอื้อสำหรับการทำกิจกรรมในวัดผสมผสาน เรื่องประโยชน์ใช้สอยและความงามเข้าด้วยกัน ภายใต้บริบทของสภาพที่ตั้งผู้ใช้และกิจกรรม เพื่อทำให้เกิดสภาวะน่าสบาย น่าอยู่ น่าใช้งาน เป็นการวางแผนการใช้งานพื้นที่อย่างมีประสิทธิภาพ ประหยัด ปลอดภัย เกิดประโยชน์สูงสุดทั้งในปัจจุบันและอนาคต มีสิ่งอำนวยความสะดวกครบถ้วนเพื่อรองรับการใช้งาน มีบรรยากาศที่ส่งเสริมและสนับสนุนกิจกรรม ผังแม่บทจะเป็นเครื่องมือช่วยในการวางแผนและบริหารจัดการกายภาพของวัดให้สามารถใช้สอยพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และเป็นระบบ มีทิศทาง ทั้งการก่อสร้างอาคาร การวางระบบสาธารณูปโภค และการออกแบบปรับปรุงภูมิทัศน์ให้อยู่ในตำแหน่งและมีรูปแบบที่เหมาะสม นำไปสู่การจัดทำแผนการพัฒนาตามผังแม่บท โดยแบ่งเป็นช่วงเวลา (Phasing) เพื่อประโยชน์ในการบริหารจัดการ จัดเตรียมพื้นที่ บุคลากร และงบประมาณได้อย่างมีประสิทธิภาพ ตลอดจนการดูแลรักษาและซ่อมบำรุง การวางผังแม่บทจะประกอบด้วยรายละเอียดการพัฒนาสภาพกายภาพในด้านต่าง ๆ ได้แก่ การจัดแบ่งเขตการใช้ที่ดิน (Zoning) การจัดวางอาคารและสิ่งก่อสร้าง (Building) ระบบการสัญจร (Circulation) พื้นที่เปิดโล่ง (Open Space) พื้นที่สีเขียว (Green Area) ระบบสาธารณูปโภค (Utilities & Infrastructures) และการแบ่งระยะการพัฒนา (Phasing)

2. งานภูมิทัศน์ คือ สภาพทางธรรมชาติและสิ่งก่อสร้างที่มนุษย์สร้างขึ้นเฉพาะภายนอกอาคารหรือพื้นที่ใช้สอยภายนอกอาคาร ทั้งสิ่งก่อสร้าง องค์ประกอบภูมิทัศน์และบรรยากาศ เช่น สวน บริเวณพื้นที่เว้นว่างระหว่างอาคาร พื้นที่สีเขียว พืชพันธุ์ ก้อนหิน กรวด สระน้ำ น้ำพุ งานศิลปะกลางแจ้ง ศาลา ผงั่ง ม้านั่ง รั้ว ที่จอดรถ ที่นั่งวิปัสสนา ฯลฯ งานออกแบบภูมิทัศน์ให้ความสำคัญกับการศึกษาทำความเข้าใจเพื่อรักษาสภาพธรรมชาติเดิม พยายามรบกวนหรือเปลี่ยนแปลงให้น้อยที่สุด และตอบสนองต่อการเข้าไปใช้สอยพื้นที่ของมนุษย์ เป็นกระบวนการออกแบบ การวางแผน การจัดการ การสร้างสรรค์การปรับใช้หรือพัฒนาพื้นที่ภายนอกอาคาร เพื่อสนองต่อประโยชน์ใช้สอย มีความงาม กลมกลืนกับสภาพธรรมชาติเดิม รักษาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร องค์ประกอบสำคัญของงานภูมิทัศน์คือพืชพันธุ์ ทั้งไม้ยืนต้น (Tree) ไม้พุ่ม (Shrub) ไม้คลุมดิน (Groundcover) ไม้้ำน้ำ (Aquatic plants) ไม้เลื้อย (Vines or Climbers) ซึ่งมีการเจริญเติบโต ออกดอก ออกผล ผลิตใบ อาจมีความแตกต่างในแต่ละฤดูกาล พืชต้องการการดูแลรักษา จึงทำให้งานภูมิ

ทัศน์เป็นงานที่ไม่หยุดนิ่ง มีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา และยังต้องทำความเข้าใจ ปัจจัยที่มีผลต่อพืชพันธุ์ ไม่ว่าจะเป็น สภาพอากาศ สภาพดิน สภาพน้ำ แสงแดด อากาศ ธาตุอาหาร อุณหภูมิ และระบบนิเวศน์ ฯลฯ โดยหลักการออกแบบสถาปัตยกรรม ภูมิสถาปัตยกรรมและการวางผังให้กับวัดนั้นจะคำนึงถึงเรื่องต่อไปนี้

1. ส่งเสริมความเป็น “ศูนย์รวมทางจิตวิญญาณ” ของชุมชนและสังคมพัฒนา ภายภาพวัดให้ส่งเสริมความเป็น “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” ที่สงบ สบาย เพื่อเอื้อต่อการเรียนรู้ ทางจิตวิญญาณของชุมชนและสังคมเอื้อต่อการเรียนรู้และพัฒนาทางจิตวิญญาณ ทั้งบุญ กิริยา ทาน ศีล ภาวนา และไตรสิกขา ศีล สมาธิ ปัญญา โดยการออกแบบกายภาพ พื้นที่ กิจกรรมและการบริหารจัดการที่เหมาะสมสร้างความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของวัดร่วมกัน กับชุมชน เพื่อส่งเสริมให้เกิดความสัมพันธ์ที่เข้มแข็ง การเข้ามาใช้ประโยชน์พื้นที่วัดและ การร่วมดูแลรักษาพัฒนาวัดต่อไป โดยให้ความสำคัญกับกระบวนการมีส่วนร่วมในการ ออกแบบและพัฒนาวัด

2. การออกแบบด้วยความสมถะ สมประโยชน์ การนำปัจจัยมาใช้ถึงต้องคำนึง และยึดหลักที่ว่า “ประโยชน์สูง ประหยัดสุด” ประโยชน์สูงสุด โดยการออกแบบกายภาพ วัดให้ตอบสนองการใช้งานและดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ได้โดยสะดวก มีประสิทธิภาพ เป็นสัดส่วนประหยัดโดยการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่แล้ว หรือหามาได้เพื่อนำมาใช้ร่วมกับการออกแบบให้มีประสิทธิผลสูงสุด

3. การออกแบบให้กลมกลืนกับประวัติศาสตร์ สุนทรียภาพของวัด วิถีชีวิตชุมชน ทั้งรูปแบบและการทำงานให้ผู้ใช้งานจริง เช่น คณะกรรมการวัด ญาติโยม ชุมชนหรือ หน่วยงานในพื้นที่ที่ทำงานใกล้ชิดกับวัด มีส่วนร่วมในการกำหนดรูปแบบอาคารและการทำงาน การเลือกวัสดุให้เหมาะสมกับพื้นที่ความเข้าใจในความงามและคุณค่าของแต่ละพื้นที่ มีความต่างกันความงามเกิดจากการใช้งานนำไปสู่รูปแบบที่เหมาะสม สอดคล้องนำหลัก สบายมาใช้ในการออกแบบ เพื่อส่งเสริมบทบาทหลัก คือ การเผยแผ่ธรรมะอาจสอดแทรก ภาพปริศนาธรรมในอาคารเพื่อการเรียนรู้ของเด็กนักเรียน ประชาชนในพื้นที่ (โครงการ วัด ประชา รัฐ สร้างสุข, 2563)

สรุปได้ว่า วัดโดยทั่วไปนิยมแบ่งเขตพื้นที่ภายในออกเป็น 3 ส่วนใหญ่ ๆ คือ 1. เขตพุทธาวาส 1. เขตสังฆาวาส และ 3. เขตธรณีสงฆ์ ซึ่งในยุคปัจจุบันนี้มีอยู่ 3 เขต ดังกล่าวพุทธาวาสเป็นสถานที่ที่พระพุทธรูปหรือสิ่งที่เกี่ยวข้องกับ พระพุทธเจ้าเขตสังฆาวาสเกี่ยวกับที่พักของสงฆ์และที่ทำงานที่เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์ และเขตธรณีสงฆ์ที่เกี่ยวกับศาลาการเปรียญหรือศาลาเก็บศพต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับ การใช้สาธารณประโยชน์ของประชาชนทั่วไปได้รับการจัดสรรที่เป็นสัดส่วนเพื่อประโยชน์ แก่สังคมภายในตัวด้วย ดังนั้น การจะใช้สาธารณประโยชน์ของวัดให้เกิดเป็นประโยชน์

มากที่สุดนั่นจึงเป็นสิ่งที่พระสงฆ์จะต้องรักษาพระธรรมวินัยและรักษาเสนาสนะภายในวัดให้เกิดความพร้อมในการใช้ประโยชน์ซึ่งหลักตามพระไตรปิฎกนั้นเน้นย้ำในเรื่องของพระธรรมวินัยที่เกี่ยวข้องกับเสนาสนะให้พระภิกษุสามารถที่จะเก็บน้าหรือรักษาทำวินัยได้เป็นอย่างดีและไม่ยึดติดในสิ่งที่เป็นภายนอกเสียดยอาสากภายในคือสิ่งที่จะปฏิบัติภายในใจให้เกิดมรรคผลนิพพานในอนาคตได้ การจะสร้างสถานที่อยู่จึงเป็นสถานที่ที่มีความสำคัญต่อการปฏิบัติธรรมดะอย่างยิ่งเสนาสนะป่า การสร้างวัดเป็นป่าเพื่อให้พุทธศาสนิกชนและสามารถปฏิบัติธรรมเป็นสาธารณประโยชน์ในปัจจุบันได้

กรณีขออนุญาตใช้ที่ดินในที่ดินสาธารณประโยชน์

การใช้ที่ดินสาธารณประโยชน์เพื่อตั้งวัดหรือสร้างวัดและมีการก่อสร้างอาคารหรือสิ่งปลูกสร้างที่มีสภาพเป็นถาวรวัตถุเพื่อใช้ประกอบศาสนกิจ มิใช่เป็นการใช้เพื่อประโยชน์ราชการไม่อาจดำเนินการถอนสภาพที่ดินตามมาตรา 8 วรรคสอง (1) แห่งประมวลกฎหมายที่ดินได้ ดังนั้น การจะขอตั้งวัดหรือสร้างวัดในที่ดินอันเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดินสำหรับพลเมืองใช้ร่วมกันจะต้องเป็นไปตามหลักเกณฑ์ที่กฎหมายกำหนดไว้เท่านั้น ซึ่งปัจจุบันยังไม่มีกรณีแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายในกรณีดังกล่าวแต่อย่างใด

การขออนุญาตเข้าใช้ประโยชน์ในที่ดินของรัฐเป็นการชั่วคราวตามมาตรา 9 แห่งประมวลกฎหมายที่ดิน ผู้ขออนุญาตต้องปฏิบัติตามระเบียบกระทรวงมหาดไทยว่าด้วยหลักเกณฑ์และวิธีการเกี่ยวกับการอนุญาตตามมาตรา 9 แห่งประมวลกฎหมายที่ดิน พ.ศ. 2543 พนักงานเจ้าหน้าที่จะอนุญาตให้ใช้ประโยชน์ในที่ดินของรัฐเป็นการชั่วคราวกำหนดระยะเวลาคราวละไม่เกิน 5 ปี นับแต่วันออกใบอนุญาต โดยผู้ขออนุญาตต้องเสียค่าตอบแทนให้แก่รัฐตามมาตรา 9/1 แห่งประมวลกฎหมายที่ดิน ที่ดินที่ได้รับอนุญาตจะยังคงมีสถานะเป็นที่สาธารณสมบัติของแผ่นดินสำหรับพลเมืองใช้ร่วมกัน อยู่และการอนุญาตให้เข้าใช้ประโยชน์ในที่ดินของรัฐเป็นการชั่วคราว ลักษณะของการใช้ประโยชน์ในที่ดินจะต้องเป็นการก่อสร้างอาคารหรือสิ่งปลูกสร้างที่มีลักษณะไม่มั่นคงถาวรซึ่งอาจรื้อถอนได้เมื่อสิ้นสุดระยะเวลาการอนุญาต กรณีการสร้างวัดนั้นเป็นการก่อสร้างอาคารหรือสิ่งปลูกสร้างถาวร จึงไม่สามารถขออนุญาตใช้ประโยชน์ในที่ดินของรัฐตามมาตรา 9 แห่งประมวลกฎหมายที่ดินได้เช่นกัน

กองพุทธศาสนสถาน สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ได้รวบรวมข้อมูลวัดในประเทศไทย โดยปัจจุบันพบว่ามีจำนวนรวมทั้งสิ้น 43,305 วัด โดยจังหวัดที่มีวัดมากที่สุด คือ จังหวัดนครราชสีมา มีจำนวน 2,204 วัด ทั้งนี้ “วัด” ถือเป็นสถานที่ที่สำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวพุทธ เป็นสถานที่ยึดเหนี่ยวจิตใจใช้ประกอบงานพิธีกรรมต่าง ๆ ตามวัฒนธรรม ประเพณี การบวช การทำบุญในวาระต่าง ๆ ตลอดจนพิธีกรรมเกี่ยวกับ

ความตาย วัดจึงอยู่คู่กับคนไทยตั้งแต่เกิดจนตาย แต่วัดก็มีปัญหาเรื่องที่ดินของจำนวนมาก เช่นกัน ทั้งที่ปรากฏเป็นข่าวตามสื่อต่าง ๆ และไม่เป็นข่าว วัดมีฐานะเป็นนิติบุคคลและให้เจ้าอาวาสเป็นผู้แทนของวัดในกิจการทั่วไป ที่วัดและที่ซึ่งขึ้นต่อวัดแบ่งเป็น 3 ประเภท ได้แก่ 1. ที่วัด คือ ที่ตั้งวัดตลอดจนเขตของวัดนั้น เป็นที่ดินซึ่งเป็นที่ตั้งของวัดใดวัดหนึ่ง โดยเฉพาะ 2. ที่ธรณีสงฆ์ คือ ที่ซึ่งเป็นสมบัติของวัด แต่ไม่ใช่ที่ดินซึ่งเป็นที่ตั้งวัด เช่น ที่ดินที่มีผู้อุทิศยกให้แก่วัด และ 3. ที่กัลปนา คือ ที่ดินที่เจ้าของอุทิศเพียงผลประโยชน์จากที่ดินนั้นให้วัดหรือพระศาสนาเท่านั้น ไม่ใช่ทรัพย์สินของวัดส่วนกรณีวัดร้างที่ไม่มีพระภิกษุอาศัย ในระหว่างที่ยังไม่มีการยุบเลิกวัด สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ จะมีหน้าที่ปกครองดูแลรักษาวัด ที่วัด ที่ธรณีสงฆ์ และทรัพย์สินของวัดนั้น ส่วนวัดที่ถูกยุบเลิก ทรัพย์สินของวัดที่ถูกยุบเลิกจะตกเป็นศาสนสมบัติกลาง การสร้างวัดในที่ดินของรัฐจะต้องดำเนินการขออนุญาตใช้ที่ดินของรัฐต่อหน่วยงานที่ดูแลรักษาที่ดินนั้น ๆ ก่อน เมื่อได้รับอนุญาตแล้ว จึงจะสามารถดำเนินการสร้างวัดต่อไปได้ โดยจะรวบรวมหลักเกณฑ์ของการได้มาซึ่งที่ดินของวัดตามประมวลกฎหมายที่ดิน และกรณีที่วัดขออนุญาตใช้ประโยชน์ในที่ดินของรัฐในพื้นที่ต่าง ๆ (พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505, 2505)

สรุปได้ว่า การจัดการเสนาสนะในวัดตามพระไตรปิฎกและอรรถกถา เน้นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างคุ้มค่าและประหยัด เพื่อให้เกิดคุณค่าสูงสุด ทั้งในฐานะที่พักอาศัย สถานที่ปฏิบัติธรรม และพื้นที่สาธารณประโยชน์ของประชาชน ซึ่งสอดคล้องกับบริบทสังคมในอดีตที่ทรัพยากรมีจำกัด หลักธรรมดังกล่าวจึงมุ่งส่งเสริมความรับผิดชอบของพระสงฆ์ในการดูแลรักษาเสนาสนะให้เหมาะสม สะอาด และพร้อมใช้งาน นอกจากนี้ การบริหารจัดการพื้นที่ภายในวัดให้เป็นระเบียบตามเขตพุทธาวาส ธรรมาวาส และสังฆาวาส รวมถึงการบูรณะปฏิสังขรณ์อย่างสม่ำเสมอ เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยเพิ่มคุณค่าและประสิทธิภาพในการใช้ประโยชน์ สอดคล้องกับแนวคิดวัดในฐานะองค์กรเพื่อสาธารณประโยชน์ และเอื้อต่อการพัฒนาทักษะของพระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนในการสืบทอดพระพุทธศาสนาอย่างยั่งยืน

สรุป

การจัดการเสนาสนะตามหลักพุทธศาสนาเน้นความคุ้มค่า ความเป็นระเบียบ ความสะอาด และความเหมาะสมต่อการปฏิบัติธรรมควบคู่กับการเป็นพื้นที่สาธารณะสำหรับประชาชน วัดจึงควรบริหารจัดการทรัพยากรอย่างมีระบบ มีการวางแผนผังพื้นที่ให้สอดคล้องกับภารกิจทางศาสนาและความต้องการของชุมชน พร้อมทั้งดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์อย่างต่อเนื่องเพื่อรักษาความพร้อมในการใช้งาน นอกจากนี้ ยังควรให้ความสำคัญกับการพัฒนาบุคลากรทั้งพระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนให้มีจิตสำนึกด้านการดูแลรักษาเสนาสนะอย่างถูกต้องตามพระธรรมวินัยและหลักธรรมทาง

พระพุทธศาสนา เพื่อเสริมสร้างประสิทธิภาพในการบริหารจัดการและลดปัญหาการใช้ทรัพยากรอย่างสิ้นเปลือง อันจะนำไปสู่การดำรงบทบาทของวัดในฐานะศูนย์กลางทางจิตใจ ศูนย์กลางการเรียนรู้ และศูนย์กลางกิจกรรมของสังคมอย่างมั่นคงและยั่งยืนในระยะยาว

เอกสารอ้างอิง

- โครงการ วัด ประชา รัฐ สร้างสุข. (2563). *รูปแบบการวางผังบริเวณและพื้นที่ภายในวัด*. สืบค้น 22 พฤศจิกายน 2568, จาก <https://shorturl.asia/uqlbh>
- ปัญญา เทพสิงห์. (2548). *ศิลปะเอเชีย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2548). *คำวัด : พจนานุกรมเพื่อการศึกษาศาสนา* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ช่อระกา.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2549). *พุทธวิธีบริหาร*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2559). *พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์* (พิมพ์ครั้งที่ 27.) กรุงเทพฯ: มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต).
- พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 (2505, 31 ธันวาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 79 ตอนที่ 115 ฉบับพิเศษ หน้า 29-44.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- รัฐจวน อินทรกำแหง. (2531). *สวนโมกข์ทำไม?ทำไมสวนโมกข์?*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- โรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดพระธรรมกาย. (2562). *จุดดถสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย จลฺววรรค วรรณา*. สืบค้น 2 มีนาคม 2568, จาก <https://shorturl.asia/2VYUD>
- โรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดพระธรรมกาย. (2566). *วิสุทธิมคฺคสุต นาม ปกรณวิเสสสุต (ปฐม ภาค)*. สืบค้น 2 มีนาคม 2568, จาก <https://shorturl.asia/LrIP9>